

"המיליטריזם הרד" של גלי צה"ל: מה ניתן ללמוד מכתיבתו של פרופ' אורן סופר ז"ל על יחסי צבא-חברה?

יגיל לוי

אחד מצירי החיבור בין תחומי העיסוק המחקריים של אורן סופר ושלי היה מחקרו על גלי צה"ל. מחקר זה הניב את ספרו גלי צה"ל - מחוליית שידור מינורית לגוף שידור מרכזי בזירה הציבורית, שראה אור בשנת 2015 בהוצאת כרמל. שוחחנו רבות במהלך המחקר, ולכבוד השקת הספר הוזמנתי לדבר. בפתח דבריי באירוע (מרץ 2016) אמרתי שמתוך הניתוח האיכותי והייחודי של אורן, אני רואה בספר את אחד המסמכים החשובים ביותר שנכתבו לא רק על גלי צה"ל, אלא גם על יחסי צבא-חברה בישראל, בכלל. בשורות הבאות אבקש לשתף בתובנותיי אודות מה שאנו למדים מהספר על יחסי צבא-חברה.

תודתי למאיה להט־קרמן על הערותיה הטובות לטיוטת המאמר.

פרופ' יגיל לוי הוא חבר סגל המחלקה לסוציולוגיה, למדע המדינה ולתקשורת באוניברסיטה הפתוחה.

גלי צה"ל היא תופעה אנומלית, כפי שפרופ' אורן סופר הדגיש בספרו שוב ושוב. היא אנומלית מעצם קיומה של תחנת שידור, המתקיימת במסגרת צבא הכפוף, לפחות להלכה, לסמכות דמוקרטית; והיא אנומלית מעצם הצלחתה לשגשג כתחנת שידור ציבורית וחופשית לכאורה, למרות מיקומה הצבאי, עד כי רב הדמיון בינה לבין התחנות האזרחיות. אנומליות זו ניתן לתפוס כחלק ממכלול רחב יותר, שאותו כיניתי בעבר "מיליטריזם רך". המיליטריזם בישראל עוצב כמיליטריזם רך. המיליטריזם הרך הוא מרכיב של מה שהסוציולוג ברוך קימרלינג הציג בשעתו כ**מיליטריזם תרבותי**, המוצא ביטויו במרכזיותו של הצבא בחוויה ובזהות הקולקטיבית בישראל. אלא שהמיליטריזם הרך, בשונה מזה ה"קשה", הוא דפוס המטשטש את ההבחנה בין התחום הצבאי לתחום האזרחי. המיליטריזם הרך הוא כה מטושטש עד כי מתנהלים דיונים על עצם קיומו, כפי שמעידים הוויכוחים שהתנהלו בשיח הישראלי לפחות עד שנות ה-90: האומנם החברה בישראל היא מיליטריסטית?

על רקע זה ניתן לטעון שהמיליטריזם הרך הוא אפקטיבי, שכן הוא מקל על הבניית העליונות המוסדית של הצבא ועל יכולת הגיוס שלו - באמצעות הרכיבים של המיליטריזם התרבותי - דווקא כאשר החברה האזרחית מגלה התנגדות לדפוסים ה"קשים" יותר של מיליטריזציה. במציאות הישראלית, היה זה הצבא עצמו שמילא תפקיד חשוב בהשגרתו של המיליטריזם הרך ככל שפעל לשכך את הניגוד בין החברה האזרחית לבין הצבא. זה קרה רק לאחר שהצבא ניסה לקדם גרסה קשה ובוטה יותר של מיליטריזציה בשנות המדינה הראשונות, אבל נבלם בידי החברה האזרחית. הדפוס הרך יותר נשען, לדוגמה, על האופי האפורמלי של המשמעת הצבאית ועל מודל המילואים, שהבטיח את טשטוש הגבולות בין הצבא לחברה.

גלי צה"ל הייתה חלק מהמיליטריזם הרך. כפי שאורן סופר דיווח, יוזמתו של ראש הממשלה ושר הביטחון הראשון, דוד בן-גוריון, להקים את התחנה בשנת 1950 נתקלה בהתנגדות עזה בממשלה. הקמת התחנה עוררה התנגדות בפרט לאור היותה חלק מתפיסתו השנויה במחלוקת של בן-גוריון שלפיה לצבא יש תפקידים חינוכיים "כבונה אומה", ולא רק תפקידים צבאיים טהורים, ולכן לתחנה יועדה מראש נוכחות בזירה האזרחית. אבל דווקא התפקידים מעוררי המחלוקת האלה (כמו העיסוק בחינוך) הפכו למרכיב במיליטריזם הרך, שהרי הם ריכזו את דיוקנו ה"צבאי" של הצבא. בכך

השתלבה גם גלי צה"ל - תחנת שידור צבאית, שתכניה בשנות המדינה הראשונות היו גם אזרחיים.

לכן, ואולי באופן פרדוקסלי, פריחתה של התחנה כמנגנון של מיליטריזציה רכה הייתה דווקא בשנים שבהן החברה בישראל החלה לחוות תהליך של דה-מיליטריזציה וליברליזציה, משנות ה-70 ואילך (שנות פיקודו של יצחק לבני על התחנה, בשנים 1968-1974). אלה השנים שבהן פיתחה התחנה את התכנים האזרחיים שלה וגם אימצה טון אליטיסטי. היא פנתה אל צעירי המעמד הבינוני-חילוני, שהחלו לקרוא תיגר על האופי הטוטלי של הגיוס החברתי לצבא, ונתנה ביטוי לרכיבים תרבותיים מערביים, אינדיבידואליסטיים וחילוניים, כדוגמת מוזיקת רוק, החורגים מהתרבות הדומיננטית הקולקטיבית הממוקדת בישראליות ובמקומיות. וככל שקריאת התיגר של המעמד הבינוני-חילוני התעצמה, כך התרחב משנות ה-80 קהל היעד של התחנה מהחיילים והחיילות אל המשפחות (כמו "קולה של אימא") ואל בני הנוער המועמדים לשירות. וכך, ממשיך סופר, גם הצעירו את תכניה של התחנה, והם הותאמו לקהל היעד שלה, ובשנת 1993 הוקם גלגל"צ. גם התוכניות הצבאיות קיבלו אופי אינדיבידואלי, דוגמת "קולות החיילים", תוכנית יומית שבה חיילים וחיילות מיחידה מסוימת בוחרים את השירים. בתמצית - המיליטריזציה הרכה שימשה לבלימת דה-מיליטריזציה.

לא בכדי, הפרק אולי המרתק ביותר בספר הוא זה הן בעליבות המבנה המתקלף של התחנה בפרט. כה עלוב הוא המבנה עד כי המבקרים משתאים שבבניין כזה מופקים שידורים איכותיים, בבחינת "קסם". על כך אומר פרופ' אורן סופר (עמ' 138-139):

דווקא הצבאיות הפרטצ'ית של התחנה, המאלתרת, הבלתי רשמית, המתקלפת - כזו שמוכרת לישראלים מחוויית השירות הצבאי שלהם - מאפיינת את הקסם האמור, והיא מתורגמת להון סימבולי המחזיר את התחנה, לכאורה, לחיק הצבא והעם... עליבות הבניין שממנו משדרת גלי צה"ל נועדה דווקא להפשיט מן התחנה את ההילה האופפת אותה ולהחזיר אותה לתחום ה"אנשים הרגילים", כיאה לתחנה של צבא העם, המורכבת מחיילים.

במילים אחרות, העליבות של התחנה היא חלק מהמיליטריזם הרך. ואולי לא בכדי, התוכניות להעברת התחנה למבנה משודרג לא יצאו לפועל. התחנה לא מסמלת את "הקסרקטין" הצבאי האלגנטי המורם מהעם, כמאפיין תרבויות מיליטריסטיות סמכותניות, ◀

צילום: גדעון מרקוביץ

פרופ' יגיל לוי לצד פרופ' אורן סופר ז"ל

השוק לצבא התקומם המרכיב הימני-דתי המתעצם של הצבא, וזאת נוסף על כך שההסתגלות לכוחות השוק עמעמה את ייחודיותה של התחנה, ולכן גם את צדקת קיומה. על רקע ניכור זה התפתח מאמץ להגביר את גיוונה החברתי של התחנה ולעודד גיוס שדרים דתיים, ובשנים האחרונות אף לחזק את הטון הימני שלה. זאת עד כי שוב מתגברים הקולות הנשמעים מאז שנות ה-80, הדורשים לסגור את התחנה או להוציאה מהצבא.

כפי שטענתי בהשקת הספר, אפשר שדווקא הפיכתו של המיליטריזם הישראלי ל"קשה" יותר מאז האינתיפאדה השנייה, הוא שהפך את גלי צה"ל, מנגנון המיליטריזציה הרכה, לפחות רלוונטי מתמיד וגזר את שינוי אופייה של התחנה, אם לא את סגירתה.

זהו הפרק על יחסי צבא-חברה בישראל שספרו של אורן סופר לימד אותנו דרך ההסתכלות על גלי צה"ל. רב ערכו של הספר, עד כי לא אחת הפצרתי באורן לפתח את תובנותיו, ובפרט את הפרק הן בעליבותה הפיזית של התחנה, למאמר תיאורטי רחב יותר. לכאבנו, מלאכה זו לא הושלמה וגם לא תושלם. ■

אלא תחנה ביפו שעליבותה נראית לעיני כול. העממיות המופגנת הזו היא שמסייעת לשכך את הניגוד בין צבא לחברה, וגם בין התחנה האליטיסטית לבין שאר "הצבא". לכן תכניה של התחנה, גם אם מנציחים את מרכזיותו של הצבא בחוויה ובזהות הקולקטיבית, במונחי קימרלינג, מתקבלים ללא התנגדות. ובמילותיו של הסוציולוג חגי בועז שכתב על הספר: "ההגמוניה פועלת בדממה [וכך מחדירה] את מלאכת יצירת הקונצנזוס וההסכמה".

לא בכדי, "התאזרחות היתר" של התחנה היא גם זו שניכרה אותה מסוף שנות ה-90 ואילך מאותן קבוצות חברתיות, הממוקמות בימין ובחברה הדתית, שהגבירו את אחיזתן בצבא וזיהו את התחנה עם האליטות החילוניות של המרכז-שמאל. כפי שאורן סופר הדגיש, "הפלייליסט" השנוי במחלוקת של גלגלצ - רשימת השירים החדשים שיתווספו לשידורי התחנה בשבוע הקרוב, כפי שנקבע בידי עורכי התחנה - קיבל הצדקה בנימוקים של כלכלת שוק, כלומר הצורך לגלות רגישות להעדפות המאזינים בעידן "הרייטינג" (תוך כדי שהתחנה מתחרה בתחנות מסחריות). כנגד פלישתה זו של כלכלת